

هەلبژاردن؛ خالی وەرچەرخانی تورکیا له سەت سالی خۆیدا؟

13-05-2023

نووسەرەکان

زریان رۆژھەلاتی

کورتە : هەلبژاردنی ئەمجارە ی تورکیا خالیکی وەرچەرخانە. چونکە ئەو ديار دەبیت کە ئایا پارتی داد و گەشە پێدان - ئەردووغان دەچیتە ناو دەیهی سێیهمی حوکمرانی خۆی و مۆریک له سالانی سەرەتایی سەت سالی وەرچەرخانە و دەتوانیت ئاراستە ی سیاسەتی دەرەوہی ئەنکەرە له گەرمە ی مەملانن ھێزدارییە گەرەکی جیھان روونتر بکات. گەتوگۆیەکی گەرمیش له نیوخۆی کورد ھە یە سەبارەت بەوہی کە مانەوہی ئەردووغان باشە یان ھاتنی کڵچدارئوغلۆ. راستییە کە ی، بە پێی ئەنجامی راپرسییەکان بیت، کورد له نیوخۆی تورکیا رۆلیکی یەکلکەرەوہ پەیدا دەکات بەلام ئەنجامی هەلبژاردنە کە بۆ کورد له ناوچە کە بە شیوہیەکی گشتی، نە ئەوہیە کە بە رۆیشتنی ئەردووغان و ھاتنی کڵچدار ئوغلۆو دنیا بۆ کورد ببیتە شامی شەریف، نە مانەوہی دۆخە کەش وە ک خۆی ریگا بۆ سواربوونی داشە کە ی خۆش دەکات

ھەلبۇزاردى ئىمجارە توركىا خالىكى ۋە چەرخانە. چۈنكى ئەو ھە ديار دەپت كە ئايا پارتى داد و گەشە پىدان - ئەردۇغان دەپتە ناو دەپەي سىيەمى ھوكمپانى خۇي و مۇرىك لە سالانى سەرھەتاي سەت سالەي دووھى كۆماری توركىا دەدات يان نا. ئەمە ئەك تەنيا بۇ نىوخۇي توركىا بەلكوو بۇ دنياي دەرەھەش خالىكى ۋە چەرخانە و دەتوانىت ئاراستەي سىياسەتى دەرەھەي ئەنكەرە لە گەرمەي مەملانى ھىزدارىيە گەرەكەي جىھان روونتر بكات. گەتوگۆپەكى گەرمىش لە نىوخۇي كورد ھەپە سەبارەت بەھەي كە مانەھەي ئەردۇغان باشە يان ھاتنى كەلچدارئوغلۇ. راستىيەكەي، بە پىي ئەنجامى راپرسىيەكان بىت، كورد لە نىوخۇي توركىا رۇلىكى يەكلاكەرەھە پەيدا دەكات بەلام ئەنجامى ھەلبۇزاردەكە بۇ كورد لە ناچەكە بە شىوھەپەكى گىشتى، ئە ئەوھەپە كە بە رۇپىشتى ئەردۇغان و ھاتنى كەلچدار ئوغلۇو دنيا بۇ كورد بىيئە شامى شەرىف، ئە مانەھەي دۇخەكەش ۋەك خۇي رىگا بۇ سواربوونى داشەكەي خۇش دەكات.

كى دەپاتەھە؟

بە گۆرەي ئەنجامى 24 راپرسى كە لە ماھەي 3 مانگى رابردوودا كراون، پارتى داد ۋەھىشتا دادوگەشە پىدان بەھىزىرتىن پارتى سىياسى توركىايە بەلام پىناچىت ئەو ھاوپەيمانىيەي كە كوردوويەتى ھەمان بەختى ھەبىت. ئەمەش ۋادەكات لە ھەلبۇزاردى سەرۋەكايەتى كۆماردا، لە مارسۇنىكى نەفەس پىدا بىت لەگەل ھاوپەيمانىيە شەش قۇلىيەكەي رىكابەرى. پارتى داد و گەشە پىدان لە ھەلبۇزاردى سالى 2018دا 42.56%ى دەنگەكانى توركىاي بىردبوو بەلام، بەگۆرەي ئەم راپرسىيەكانى ئىستا بىت لانىكەم 6%ى دەنگەكانى لە كىس دەچىت و ۋاديارە ئەوھەش دەچىتە خانەي پارتەكانى ەلى باباجان و ئەحمەد داودئوغلۇ كە ھاوشانى پارتى سەعادەت لە لىستەكانى پارتى گەلى كۆماریيەھە بەشدارىي ھەلبۇزاردى بەرلەمانىان كوردوھە.

خالىكى جىگەي سەرنج لىرەدا ئەوھەپە كە پارتى داد و گەشەپىدان لە ماھەي 21 سالى رابردوودا كارنامەپەكى سەرنجراكىشى ھەلبۇزاردى ھەبوھە. لە 2002 ۋە تا 2015 بەردەوام لە ھەلكشان بوو بەلام لە 2015ۋە رووي لە داكشان كوردوھە. لوتكەي دەنگەكانى لە 2011 و دووھەمىن ھەلبۇزاردى 2015دا بوو كە سەرۋى 49%ى دەنگەكانى بىرد بەلام لە ھەلبۇزاردى بەرلەمانى 2018دا بۇ سنوورەكانى 42%دەھەي. پارتە سەرەكەيە ھاوپەيمانىكەپىشى كە مەھەپەپە تووشى دابەشبوونىك بوو. رىزەي دەنگەكانىشى لە سنوورەكانى 16%ى 2015ۋە بۇ 11.1%ى ھەلبۇزاردىي بەرلەمانى سالى 2018دەھەي.

سالى 2015 خالىكى ۋە چەرخان بوو بۇ پارتى دادو گەشە پىدان. پىگە جەماھەپەيەكەي لە يەكەم ھەلبۇزاردى سالى 2015دا كەوتە بەرىاس و دەنگەكانى لەسەرۋى 49%ۋە بۇ نىكەي 41%دەھەي. كودەتاكەي ھەمان سالىشى خالىكى دىكەي ۋە چەرخان بوو كە ۋاىكرد ئەردۇغان دوو گۇراندارى گىنگ بكات. يەكەمىان پەناي بۇ ئىسلامىيەكان- تەرىقەت و جەماھەتەكان بىرد بۇ ئەھەي پىگەي بەرامبەر گولەنىيەكان بەھىزىرت بىت. ئەمەش لە ئەنجامدا ناچارى كىرد كە روو لە سىياسەتتىكى دەستووردانى زىاترى ئايدۇلۇزى- دەۋلەت لە ئابوورى و دووركەوتنەھە لە بنەمانى ئابوورى ئىولېرالى بكات. سەرەپاي پىداگى بەشېك لە راۋىزكارەكانى نىخى سوودى بانكى دابەزاند و بەھەش رىگاي بۇ ھەلۋاسانىكى زۇر كىردەھە. لە سالى 2016ۋە 5 جارى سەرۋەكانى بانكى ناوھەندى گۆرى لە كاتىكدا زۇرەي سەرۋەكانى پىشوووتى بەرىزەي 4-5 سال لە ۋە پۇستەدا مابوونەھە. سالى 2021 لە [رىكەوتننامەي](#) ئىستانبول كىشاپەھە كە تايبەت بوو بە پاراستنى مافى ژان و سالى 2011 لەگەل 44 ۋلاتى دىكە ئىمزاى كىردبوو. مزگەوتى [ئاباسۇفياي](#) ۋەك بىرپارىكى سىمبولىك بۇ دىخۇشكردى گروپە ئىسلامىيەكان بەرووي عىبادەتى خەلكدا كىردەھە كە پىشتر كرابوۋە مۇزەخانەپەك و مىزۋوويكى ھاوبەشى لى كرىستانىيەكان و دواترىش عومسانىيەكان ھەبوو. دووھەمىش ئەھە بوو كە لەدۋاي 2015ۋە سىياسەتى كرانەھە بەرووي كوردى راگرت و لەگەل نەتەھەگەراكانى توركىا ھاوپەيمانىيەكى پتەوي بنىاننا. ئەنجامى ئەمەش، راگىرانى پروسەي ئاشتى، ئەنجامدانى زىاتىر لە 5 ئۆپەراسىۋنى گەھەرى دەرەھەي سنوور و، دزايەتىكردى گىشتىرسى ھەرىمى كوردستان بوو.

لە تەنىشت دابەشبوونى نىوخۇي ئاكارىتى و دووركەوتنەھە لە كورد، فاكترىكى دىكەي كارىگەر ھەپە لەم ھەلبۇزاردەي ئەمجارەدا، ئەۋپىش ھاتنى دەنگەرى نوپىيە. لە كۆي زىاتىر لە 64 مىلۇن دەنگەدەر، ئەمجارە نىكەي 5 مىلۇن دەنگەدەر ھەن كە يەكەمجارە دەنگە بەدەن و ئەمەش جىلى زىدە كە لانىكەم ئەزموونى سىياسەتە ئابوورى- كۆمەلەپەتتەكانى نىوان سالانى 2002-2015ى ئاكارىتتەي نىيە و زىاتىر دۇخى نالەبارى ئابوورى و سىياسى ئىستانبان لەپىش چاھە. ئەمجارە بە گىشتى نىكەي 30 مىلۇن دەنگەدەرى توركىا لە خوار 40 سالىيەھەن كە ئەمەش پۇتانسىيەلىكى گەرەي گۇراندارىيە.

بە گۆرەي رىزەي ھاوبەشى ئەنجامەكانى زىاتىر لە 50 راپرسى جىاواز، ھاوپەيمانى جەھور كە پارتى داد و گەشە پىدان سەركرىدەپەتى دەكات 44.6%ى كۆي دەنگەكان دەبات و ھاوپەيمانىيە شەش قۇلىيەكەي رىكابەرىشى 39.8%ى ھەپە كە بە زىادبوونى دەنگەكانى

ھەدەپە، چانسى بىردىنبەھى سەرۋىكايەنى كۆمىرى زىتەرە. پارتى گەلى كۆمىرى لە 22.65% ى سالى 2018 ۋە بۇ سەرۋى 28% ھەلدەكشىت. راستىيەكەى پارتى گەلى كۆمىرى لە شەش ھەلبۇزاردىن بىرلەمانى رابردودا لىھاتوويىكى ۋاي پىشاننەداۋە و رىژەى ھاۋبەشى دەنگەكانى لە ۋەلبۇزاردانەدا 23% ۋە كە لە 2011 ۋە كەيشتوبوۋە لوتكە و نىكەى 26% ى بۇخۇى بىرديوو. ھەرچەند لە ھەلبۇزاردىن بىرلەمانى شارەۋانى 2019 ۋە دەنگەكانى گەياندبوۋە 28.6%. ھەلبەت ئەمبارە كەمال كىچدارئوغلۇو شتىكى كىر كە ئەردۇغان نەيتوانى بىكات. ئەۋىش ئەۋە بوو كە توانى لە رەنگ و دەنگى جىاۋازوۋە بەرەيىكى سىياسى دىزى رىكابەرەكەى دروستبكات كە لە ئىسلامىيەكانى نەيارى جەھەپەۋە بىرە تاۋەكو نەتەۋەگەر توندرەۋەكانى نەيارى ھەدەپەشى تىداپە و بە بى ھىچ ھاۋبەيمايىكى ئاشكرا، دەنگەرانى ھەدەپەشى لە دەۋرى خۇى گىلر كىردەۋە. ئىستا پارتىكى ۋەك "دەۋا" ى باباجان كە ھاۋبەيمايى جەھەپەپە گوتارى سەرنجراكىشتى ھەپە بۇ كوردەكان. رىك ۋەك ئەۋ سەردەمانەى كە ئاكارى ھەنگاۋى بوئرانەى سەبارەت بە پىرسى كورد دەنا، باباجان داۋاى گۆرپىنى ماددەكانى 42 لەگەل 66 دەستور دەكات كە بناخەى سەرەكى پىرسە ناسنامەيىەكانى توركىا پىكدەھىنن. جەھەپە گوتارىكى روۋنى بۇ پىرسى كورد نىيە بەلام بەۋ سىياسەتى ھاۋبەيمايىيە و بە تاكتىكى نىكبوۋنەۋە لە بنەمالە كوردىيەكان ۋاىكرودوۋە لە ھەندىك ناۋچەى ۋەك دىاربەكر و ئورفا و چەند شوئىيىكى دىكە ھەست بە زىادبوۋنى جەماۋەرەكەى بىرئىت. ئەگەر شتىكى چاۋەرۋاننەكراۋ روۋنەدات ئەنجامى راپىرسىيەكان راست بىت، بە ئەگەرى زۆر سەرۋىكۆمىرى داھاتوۋى توركىا كەمال كىچدارئوغلۇو دەبىت.

رۆلى كورد چى دەبىت؟

ھەدەپە لەبەر ئەگەرى داخستن، بەناۋى پارتى چەپى كەسك و بە ھاۋبەيمايى رەنج و ئازادى بەشدارى كىردوۋە بە گۆرەى ئەنجامى راپىرسىيەكان بىت، لەۋانەپە لە نىۋان 10%- 12% ى دەنگەكان بۇ خۇى ببات و پىشتى كەمال كىچدارئوغلۇوش دەگرئىت. ھوداپار ۋەك دوۋەمىن پارتى گەۋەرى كوردى لە ھەلبۇزاردىن رابردودا 155539 دەنگ ۋاتا 0.31% ى دەنگەكانى بەدەستەھىناۋو. بەھۇى زىادبوۋنى نىفوسەۋە رەنگە بەشنىك لە دەنگەكانى زىادبكات و ئەۋىش پىشتى ئەردۇغان دەگرئىت. پارتى ھاكار ۋەك سىيەمىن پارتى گەۋەرى كوردى، لە ھەلبۇزاردىن سالى 2015 ۋە نىكەى 105000 دەنگەۋە دەۋرى 0.23% ى دەنگەكانى بىردەۋە كە ئەۋىش چاۋى لىيە لانىكەم دەنگەكانى زىاد بكات.

رۆلى كورد بە دىارىكراۋى 11%- 12% ى ھەدەپە لە يەكلاكردەۋەى سەرۋىكايەنى كۆمىرىدا گىرنگە بەلام تەنبا ئەۋەش نىيە. بە پىنى ئەنجامى راپىرسىيەكان بىت و ھىچ شتىكى لەناكاۋ روۋنەدات، ھىچ يەك لە ھاۋبەيمايىيە سەرەكىيەكان ناتوانن 301 كورسى پەرلەمان بەنەۋە. ئەمەش ۋاتاي ئەۋەپە كە ھەرلەپەكىان بۇ بەدەستەھىنانى زۆرىنەپە پەرلەمانى پىۋىستىان بە دەنگى پارتى چەپى كەسك دەبىت. راستە كە بە گۆرەى سىستەمى سەرۋىكايەنى توركىا دەسەلتاى سەرۋىك زىتەرە و لە بىرپارنامەكان و لە پىكەھىنانى كۆمەتىشدا مەنەى بە پەرلەمان نىيە بەلام، بۇ بىرپارى گىرنگى پەرلەمانى بە تايبەتى ئەگەر بەتەماى گۆرپىنى دەستور و سىستەم بىن، دەنگى ھەدەپە يەكلاكرەۋە دەبىت. ئا لىرەپە كە دەبى چاۋەرى بىن بزائىن چۆن مامەلە لەگەل ئەۋ رۆلە گىرمانەيىە دەكات كە لەۋانەپە پەيداي بكات و چۆن سىياسەتى پىن دەكات!

ھەدەپە چاۋى لەۋەپە لانىكەم 100 ورسى بباتەۋە كە رەنگە دوور لە ۋاقىع بىت بەلام راستىيەكەى ئەم ھەلبۇزاردە تاقىكردەۋەپەكە بۇ حىزبەش. ھاۋبەيمايىيە سەرەكىيەكەى لەگەل چوار پارتى چەپى توركىيە كە تەنبا يەككىيان كە ئەۋىش پارتى كىكارانى توركىايە دەنگەرىكى كەمى ھەپە و زۆرەپە پەرلەمانتارەكانىان بە دەنگى كورد دەچنە پەرلەمان.

خالىكى دىكەش ئەۋەپە زىاتر لە نىۋەى دەنگەرى تازەى توركىاش لە نىۋە كوردەكانەۋەپە. بە شىۋەى رىژەپى 13% ى دەنگەرى كورد لە 25 شارى گەۋەرە دا كە ھەۋزى دەنگى كوردە، لەۋ دەنگەرانەن كە بۇ يەكەمبارە دەنگ دەدەن. رىژەى ئەۋ جىلە تازەپە لە شوپنەكانى ۋەك ھەككارى، شىنناخ، دىاربەكر و ئورفا بەرزە و دەبى چاۋەرى بىن بزائىن رەفتارى دەنگدانى ئەۋان چۆن كارىگەرى لەسەر دەنگەكانى ھەدەپە دادەنىت.

توركىاى كىچدارئوغلۇو

ئەگەر ئەردۇغان بىباتەۋە لانىكەم جارى سىياسەتەكانى توركىا ۋا دەروات كە ھەپە، ھەرچەند ھىۋايەكى كەمىش ھەپە بەۋەى كە لەۋانەپە بەرەبەرە دەست بە گۆرانىك بكات، چۈنكە يەكگرتوۋىي ئەمبارەى ئۆپۇزىسيۇن مەترسىيەكى راستەقىنەپە لەسەر دەسەلتەكەى درووستكرد. گەلىك كەس باسى ئەۋە دەكەن كە ئەگەر ئەردۇغان بىدۆرپىنىت لەۋانەپە كورسىيەكەى چۆل ناكات. راستىيەكەى ئەۋ لە سالى 2019 و 2015 شدا دۇرانى تاقىكردۆتەۋە. ئەمە بىچگە لەۋەى كە كولىتورى پاراستنى دەۋلەت لە توركىا

بەھىزە. بۇيە كارىكى ئاسان نىيە كە چۆلى نەكات. ناكۆبىيەكانى ئەمدىبايە نىوان دەستەي بالى ھەلبۇزاردن لەگەل پارتى دادو گەشە پىدان، ھەروھە لەگەل وەزارەتى ناوخۇ نىشانەي ئەوھن كە بىرۆكراسىي توركى دەتوانىت كارى خۇي بكات و رەنگە ئاسان نەبىت كە سوپا بە تەنيا پالپىشتى لە حىزىيەك بكات. ئەگەر رىژەي دەنگەكان زۆر نىكى يەك بن لەوانەيە گرژىدات بەلام ئەگەر جىاوازيە زۆر بىت، بە ئەگەرى زۆر دەسەلات رادەست دەكات.

ئەگەر كەمال كىچدارئوغلۇو بىياتەو، تاماويەك ھەر بە سىستەمى سەرۆكايەتى توركيا بەرپوھ دەبات. ئەمەش وەك باسى لىوھەراوھ تا دووسالىك دەخايەنىت، ديارە ئەگەر زۆرترىش نەبات.

رەنگە كەمال كىچدارئوغلۇو لە سىياسەتى دەرەوھەدا بەرەو رەوتى نەرىتىي سىياسەتى دەرەوھى توركيا پروات بەلام لە بىرمان نەچىت كە دنيا بەرەو گۇرانيك دەچىت و كاتى خۇي، خودى مستەفا كەمال ئاتاتوركىش سوودى لە ناكۆكى ھىزە گەوھەركانى جىھان وەرگرتىبوو بۇ دارىشتى سىياسەتى دەرەوھى خۇي. لە ئاستى ناوچەكەشدا زياتر مەيلى بۇ ھاوكارى ناوچەيى چووبوو. بۇيە رىككەوتنەكانى وەك سەعدئاباد و پەيمانى بەغداد ھەر لەگەل نەرىتى سىياسەتى ئاتاتوركىدا گونجاووبوون كە دەزانين چۇن بۇ كورد شكاوونەوھ. نىكى سالىك پىش ئىستا كۆبوونەوھەكەمان لەگەل يارىدەرەيكى كەمال كىچدارئوغلۇو ھەبوو. لىم پرسى كە سىياسەتى دەرەوھەتان چۇن دەپن ئەگەر بىيەنەوھ؟ رىك ھەمان مىكانىزمى ھاوكارى ناوچەيى بە فۇرمىكى دىكە باسكردەوھ. ئەمەش شتىك نىيە كە لە ناوھەرۇكدا لەگەل سىياسەتى ئىستاي ئەردۇغان ناكۆك بىت كە ئەويش لە 2017وھ دەستىپىكردوھ. بىشك ئەگەر كىچدارئوغلۇو بە تەما بىت لە مەلانى گەورەكەي جىھانىشدا لە نىوان ئەمريكا و روسيا و چىندا، زياتر بەلای رۇئاوادا بىشكىنىتەوھ، ئەوسا بى مامەلەبەكى كرىگ كارى وا ناكات! چونكە ئەوھى بە كرددەوھ بىرلەو بابەتەنە دەدات تەنيا سەرۆككۆمار نىيە و بىرۆكراسىي توركى كارىگەرى بەرچاوى ھەيە.

پىچەوانەي روسيا، رۇبىشتى ئەردۇغان بە قازانجى عىراق، ئىران و سووريا دەبىت. ئىران كە بە رىككەوتن لەگەل سەودى بەھىزتر بووھتەوھ، بە نەمانى كەسىكى وەك ئەردۇغان كە خەونى سەرکرداپەتییەكى گەورەترى ھەيە ركاپەرىكى كرىگى ناوچەيى لەكۆل دەبىتەوھ كە ئىستا لە مەلانىي ئەرمەنستان- ئازەربايجان، لەعىراق، لە سووريا و لە ھاوسەنگىيەكانى ھىزدارى لە ناوچەكەشدا كرىتى بۇ تاران دروستكردوھ. بۇ عىراق و سووريا كە كىشەي ئا، پرسى پەكەكە و بابەتى مانەوى ھىزى سوپاى توركيا و ئۆپەراسىيۇنەكانيان ھەيە، لەوانەيە ھاتنى سەرکردەبەكى دىكە دەرەفەتى دىالۆگيان بۇ زياتر بكات تەنانت ئەگەر سىياسەتى ئەنكەرەش بە تەواوى نەگۇردىت.

پىدەچىت پارتى گەلى كۆمارى حەزىكات لە سىياسەتى نىوخۇ، ئابوورى و سىياسەتى دەرەوھەدا مۇرى خۇي لە سالىنى داھاتوو بدات بۇيە ھەرلە ئىستاوھ باسى بىردىنى ئەو پۇستانە بۇخۇي دەكات، ديارە ئەگەر بتوانىت ھاوپەيمانەكانى رازى بكات. كىچدارئوغلۇو گوتوبەتى كە پرسە كرىگەكانى وەك پرسى كوردىش دەباتە پەرلەمان. لەوانەيە بە شىوھى كاتى گۇراناكارىيەكارىيەك لە پرسى گىراوانى ھەدەپە رووبدات و ھەندىك نەرمى لە سىياسەتە ئەمىنيەكان بىنۆنىت بەلام، چارەسەرى رىشەي پرسى كورد كارىكى ئاسان نىيە. چونكە وەك تەمەل كەرەمولا ئوغلۇو سەرۆكى پارتى سەعادەت گوتوبەتى بىرلە سەرۆكى حەزەكانى ھاوپەيمانى جەھەپە بىنە يارىدەرى سەرۆككۆمار. ديارە بە سەرۆككۆمارىكى فرە جىگر و پەرلەمانىكى فرەسەرەوھە كە بىلۆكىكى ئۆپۇزىسيۇنى بەھىزى تىدا بىت، دروستكردنى گۇراناكارىيى رىشەي لە سىياسەتى نىوخۇ و، دەرەوھى توركيا كارىكى ھەروا ئاسان نىيە.